

Çıldır Çevresinden Soyut İnsan Heykeli Biçimli Mezar Taşları

Ali Murat AKTEMUR (*)

Öz: Zengin Türk kültürü ve tarihi içerisinde, mezar taşları da önemli bir yer tutmaktadır. Zira Türkler, İslamiyet'in kabulünden önce de, öldükten sonra hayatın devam ettiğine inanmış, bu doğrultuda mezar yapıları, mezar taşları yaparak, ölülerinin ruhuna ve hatırasına, hayatlarındaki kadar saygı göstermişlerdir.

Bu anlayış Türkler'de çok köklü ve zengin bir ölü gömme adeti, mezar ve mezar taşı geleneğinin ortaya çıkmasını, gelişerek devam etmesini sağlamıştır.

Özellikle Göktürkler'deki heykel formu ve ölen kişinin hayattaki vasıflarını içeren motiflerle süslü mezar taşları, Anadolu'daki soyut insan heykeli formu mezar taşlarına kaynak olmuştur. Ancak bu milli gelenek, Anadolu'da İslami kimliğe büründürülerek, daha soyutlanmış bir şekilde devam ettirilmiştir.

Anadolu'daki soyut heykel formu eski Türk mezar taşı geleneğinin devam ettirildiği yörelerin başında Çıldır ve çevresi gelmektedir. Zengin tarihi-kültürel geçmişi ile tanınan Çıldır ve çevresinde, Osmanlı döneminden kalma mezar taşlarında sembolik içerikli motifler, özellikle baş şahidelerinin soyut heykelsi formu, Türk kültür ve inanç tarihi bakımından dikkate değer özellikler sunmaktadır

Anahtar Kelimeler: Heykel, Mezar taşı, Çıldır, Soyut, Biçimli

Tombstones in the Shape of Abstract Human Sculpture from District of Çıldır

Abstract: In the rich Turkish Culture and History, tombstones have an important place. So, Turkish people believed in life after death even before the acceptance of Islam and accordingly they showed their respect for the souls and memories of deaths as they did when they were alive through making sepulchers and sepulcher monuments.

This concept led Turkish People to form a very rooted and rich burial tradition, sepulcher and tombstone customs and develop from there on.

Tombstones containing particularly sculpture forms of Gokturks and the qualifications of the death person's life have become an inspiration for the tombstones in Anatolia. But this national tradition has been kept isolated by impersonation of Islam in Anatolia.

Çıldır and its surroundings is one of the leading places where the tradition of ancient Turkish tombstones in the form of abstract sculpture in Anatolia is kept. In Çıldır and its surroundings with its rich history and culture, patterns with figurative content on sepulcher monuments of the term of Ottomans present considerable features in terms of Turkish Culture and History of Belief.

Keywords: Sculpture, Tombstone, Çıldır, Abstract, Shaped

*) Doç. Dr., Sanat Tarihçisi, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Üyesi.
(e-posta: murataktemur@atauni.edu.tr)

Giriş

İslamiyetten önce, Güney Sibir ve Orta Asya'daki Türkler'in mezar taşlarında insan heykeli formunda, çizgisel üslupla ya da kabartma tekniğinde işlenmiş mezar taşları görülür. Bunların en dikkat çekici örnekleri Moğolistan'da Orhun Irmağı orta kesiminde, Bark (Kutlu Evler Topluluğu) adlı külliyyede bulunan ve Göktürk Hükümdarı Başbuğ Kül-Tigin'in anısına yapılan mermer heykel ile batıdan Ötüken'e gelen bir anayolun iki yanında sıralanmış, ayakta, saygı belirtisi olarak el bağlamış durumdaki yüzlerce insan heykelidir (Jisl, 1963:387-394).

Resmi devlet tarihi niteliğindeki Kül-Tigin yazıtında geçen "Uz" (Heykel), "Bediz" (Resim, taş oymacılığı), "Bitig-taş" (Yazılı taş, taş kitabe), "Balbal" (Savaşta öldürülen ünlü yağı 'düşman' veya hizmetliler adına, kahraman kabri yanına dikilen heykel veya anıt taş) deyimleri heykel konusunda eski Türklerin geleneğinin ne denli köklü olduğuna işaret etmektedir (Kırzioğlu, 1995:230-232).

734 yılında ölen Bilge Kağan'ın anıtındaki kabri üzerine konan rölyef tarzı işlenmiş taşta, Kağan sağ eli ile bir içki kadehi tutmuş ve bağdaş kurmuş biçimde işlenmiştir. Çin coğrafyasına hakim olan Tabgaç/Tawgaç Türkleri gibi (385-556), Göktürkler'de de koç-koyun heykeli formunda kabir taşı yapılmıştır. Bu koç-koyun heykeli formlu mezar taşı geleneği, Türkler'in göç ettiği coğrafyalara da taşınmıştır. Hazar Denizi'nin kuzeydoğusundaki Sarıkamış Çukuru da denilen Manggışlak'tan geçerek İran (Horasan)-Azerbaycan'da görüldüğü gibi, Doğu Anadolu ağırlıklı olmak üzere Anadolu'nun pek çok yerine yayılmıştır (Çoruhlu, 1995:52-60).

Yeni bir mezar mimarisi anlayışının gelişiminin bir yansıması olarak değerlendirebileceğimiz Göktürk mezar külliyyeleri, kurganların aksine yer altında değil de, yeryüzüne yapılmış ölen kişinin hatırasına anma törenlerinin yapılabildiği, mimarlık örneği niteliği taşımaktadırlar. *Kül-Tigin (732)*, *Bilge Kağan (735)* ve *Tonyukuk (725)* mezar külliyyeleri, bu örnekler arasında en önemlileri olarak değerlendirilmektedir. Kül-Tigin Mezar Külliyesi'nin girişinden itibaren doğuya doğru 169 adet *balbal* bulunmaktadır. Çince metinlerin çevirisinden, ölen kişinin sağlığında öldürdüğü düşmanlarını sembolize ettiği anlaşılan bu balballar, ayrıca diğer Göktürk mezar külliyyelerindeki "*taş baba*" ya da "*taş nine*" diye isimlendirilen heykeller, genelde yeşil taş bloklardan yontulmuş, genel formları, üzerlerindeki kaftan, çizme ve kemer gibi giyim-kuşam ayrıntıları bakımından Orta ve İç Asya heykel sanatında görülen ikonografik özellikleri yansıtmaktadırlar (Belli, 2003:51-97).

"*Balbal*", "*taş nine*" veya "*taş baba*" adları ile anılan heykeller, ilk Türk mezar taşları olarak değerlendirilebilirler. Orta ve İç Asya bölgelerinde Türk mezar taşı kültürünün önemli örnekleri olarak karşımıza çıkan yaklaşık VI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar, malzeme, işleniş tekniği ve form bakımından çok zengin bir özellik içeren balballar, özellikle elinde kadeh ve kılıç tutan ya da beline hançer asılı elinde kadeh işlenmiş örnekleri ile dikkatleri çekmektedirler (Belli, 2003:51-97).

Orhun Irmağı boylarının dışında, Tanrı Dağları ile Tuva ve Altaylar'da Kırgızlara ait insan heykelli kabir taşlarının bulunduğu, bu heykel formlu kabir taşlarında, konumuz olan Çıldır çevresi soyut insan heykeli formlu mezar taşlarına benzer şekilde, beldeki kemere asılı ve kınında duran kılıç ve hançer kabartmalarının mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Foto.:1,2).

Foto. 1,2: Taş Heykel, Bişkek Memleketlik Tarih Müzesi (Kırgızistan).

Uygurlar *Bengütaş* olarak adlandırdıkları mezar taşlarının etrafına elinde kadeh tutan heykelcikler dikerek, bir ölçüde kendilerinden önceki Türk topluluklarının heykel formlu mezar taşı geleneğini devam ettirmişlerdir.

Çıldır Çevresindeki Soyut İnsan Heykeli Biçimli Mezar Taşlarından Örnekler:

Balballarla başlayan heykel formlu mezar taşı yapma geleneği, Orta ve İç Asya'da yaygınlaşıp kök salan bir eski Türk mezar taşı kültürü olarak, Türklerle birlikte Anadolu'ya ve dolayısı ile Çıldır ve Ardahan çevresine de gelmiştir. Ancak Anadolu'nun diğer yerleşimlerinde olsun, Çıldır çevresinde olsun bu gelenek, İslami kimliğe büründürülerek soyut heykel biçiminde devam ettirilmeye çalışılmıştır.

Gülyüzü (Pekreşen) köyü mezarlığındaki, en eski tarihli ve motifleri ile en dikkat çekici mezar, kitabesi sonradan taş kınası tutmuş ve tamamı ile okunamasa da, "17 Şarab

(Eylül) 1227 H. (1812 M.) el merhum el mağfur Umut Bin Ahmed ruhuna Fatiha amin” ibarelerinin okunduğu, 1812 tarihli mezar taşıdır. Çatma-lahit türü ve Urta taşından yapılmış mezarın, fesi (papak-kalpak), geniş omuzları, fişekliği, tüfeği, hançer ve tabanca motifleri ile dikkati çeken baş şahide taşı, soyut insan heykeli formunda olup, motifleri ile bir askere ait mezarın tüm özelliklerini yansıtmaktadır (Foto.:3,4,5 Çiz.:1, 2).

Foto. 3: Gülyüzü (Pekreşen) Köyünde soyut insan heykeli formlu şahide taşlarına sahip mezar.

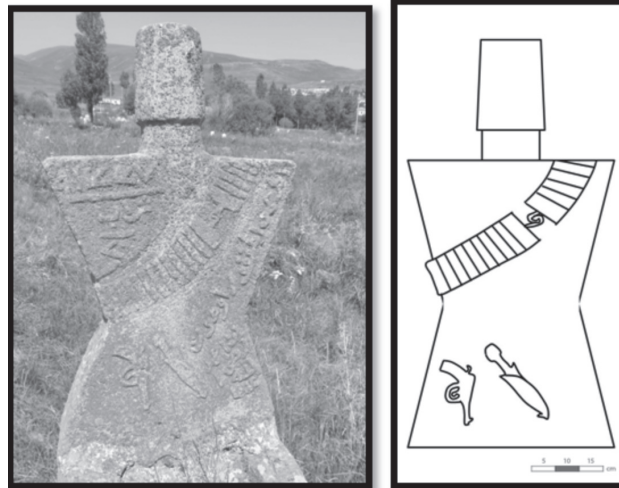

Foto. 4, Çiz. 1: Gülyüzü (Pekreşen) Köyünde soyut insan heykeli formlu şahide taşında fişeklik, hançer ve tabanca motifleri.

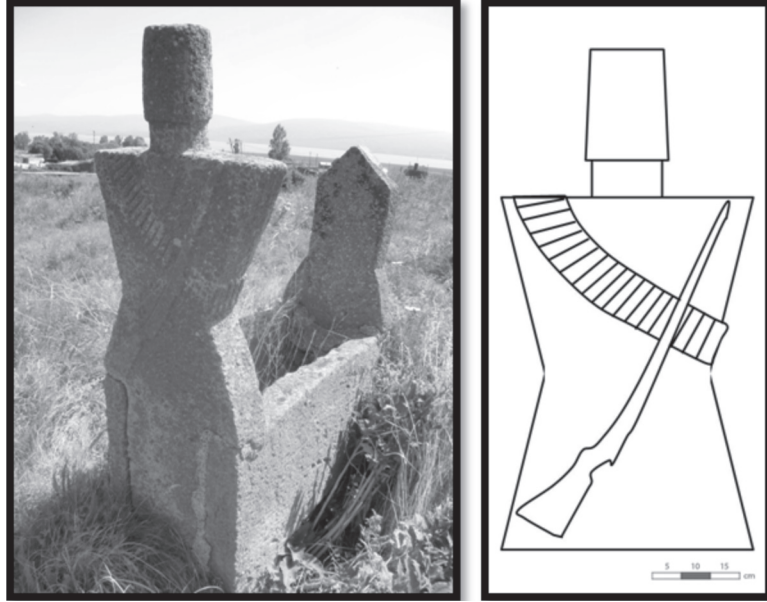

Foto. 5, Çiz. 2: Gülyüzü (Pekreşen) Köyünde soyut insan heykeli formlu şahide taşında fişeklik ve tüfek motifi.

Fişeklik, tüfek, tabanca ve hançer motifleri diğer örneklerle göre daha özenli bir işçilik göstermekte olup, çizgisel üslupta değil de yüksek kabartma tekniği ile yapılmıştır.

Tarih bilincinin ve tarihe saygının ne olduğunu, tarih cahilliğinin ise neleri getirdiğini görmek, 1918’de şehid olmuş bir komutanın, mezar taşını koruyamamak... tüm bunlar insanı duygusal bir atmosfer içerisine girmeye zorluyor. Evet yine Gülyüzü (Pekreşen) Köyü’ndeki önemli bir mezardan bahsediyoruz. Taşları kasıtlı olarak kırılmış bir mezarın, baş şahidesinin rütbeli bir asker formunda işlendiği anlaşılmaktadır. Zira, boyun ve kol altından dolanarak, göğüs kısmından bağlanmış fişekliği, omzuna asılı tüfeği, beline asılı ve tüm ayrıntıları ile (horoz, tetik, kabza, namlu vb.) işlenmiş tabancası ve hançeri, fes(yöre tabiri ile papak) diye nitelendirebileceğimiz başlığının önüne işlenmiş ay-yıldız motifi ile tam bir Osmanlı askeri izlenimi vermektedir. Zaten kitabede geçen 1337 H.(1918-1919 M.) tarihi, *Arpaçay-Sivritepe* başta olmak üzere, yörede çok sayıda Osmanlı askerinin vatan uğruna şehit düştüğü tarihler olarak dikkati çeker.

Mezarın baş şahide taşındaki, kınalanan ve kırılan kitabenin içe bakan yüzünde; “*El merhum Hasan Bin Kahraman La ilahe illallah Muhammedun Resulullah 1337 H. (1918-1919 M.)*” ibareleri, dışa bakan yüzünde ise; “*Umud Bin Ahmed*” ibareleri okunabilmektedir(Foto.:6,7).

Foto. 6-7: Gülyüzü (Pekreşen) Köyünde soyut insan heykeli formulu mezar taşları parçalanmış mezar.

Tabanca, tüfek, hançer ve fişeklik motifleri, kabartma tekniği ile ayrıntılıca ve özenle, aslına uygun olarak işlenmiştir. Üçgen formunda nihayetlenen ayakucu taşında, yüzeysel olarak işlenmiş seccade, kubbeli ibadethane (mescit), namazlı-abdestli bir kişiliği simgeleyen ya da saflığı-temizliği sembolize eden ibrik motifi ve ay-yıldız motifi işlenmiştir. Ayakucu taşının dışa bakan yüzünde de altı kollu çiçek ve ay-yıldız motifine yer verilmiştir. Altı kollu çiçek ve ay-yıldız motifinin özellikle yöre mezarlıklarındaki askerken şehit düşmüşlere ait mezar taşlarında kullanılmış olması dikkat çekicidir.

Ahmed oğlu Umud'un bu mezarında, baş şahide taşı, omzunda fişekliği ve büyük Osmanlı tüfeği, belinde hançeri ve tabancası ile, tam bir Osmanlı komutanının ya da askerinin soyut heykelini yansıtmaktadır. Ancak sadece hançer ya da tüfeği ile değil, fişeklik, tüfek, tabanca ve hançeri ile yani tüm silah ve teçhizatı ile kuşanmış şekilde işlenişi, rütbeli bir asker oluşunu vurgulamaktadır (Foto.:8,Çiz.:3). Zaten beldeki tabanca motifi ve başlıktaki ay-yıldız, rütbeli oluşa işaret etmektedir. Zira rütbesizler genelde sadece tüfek ya da sadece hançer motifi ile işlenmiş olup, başlık kısımları sadedir.

Gülyüzü (Pekreşen) Köyü'nün şehid mezarları ile dikkati çeken mezarlığının Türk kültürü açısından belki de en önemli mezar taşlarına sahip mezarı, Cumhuriyet devrinde yöreye gelen Müftülerin "*Bunlar puttur, suret ifade ettikleri için dinimizce günahtır vb.*"

haksız yönlendirmeleri(Kırzioğlu,1995:249-250) ile yöre halkını kandırmalarının acı neticesini yansıtan baş şahide taşı kırılmış mezardır. Söz konusu mezarın, baş şahide taşındaki ay-yıldız motifli asker başlığını ve kitabesinin bir kısmını içi göçmüş olan mezarın lahit kısmından güçlükle çıkardık. Uzun süre toprak içinde beklediği için, orijinal taş rengini koruyan bu kırık kısımlara bakınca, yazılanları okuyunca, motifleri inceleyince Gülyüzü (Pekreşen) Köyü'ndeki, insan heykeli formunun soyutlanarak yaşatıldığı kabir taşı geleneğini, eski Türk mezar taşı kültürü olarak günümüze taşıyıp, İslami kimliğe bü-ründürerek devam ettiren bu kültürün bilinçsizlikle yok edilmesine üzülmemek elde değil.

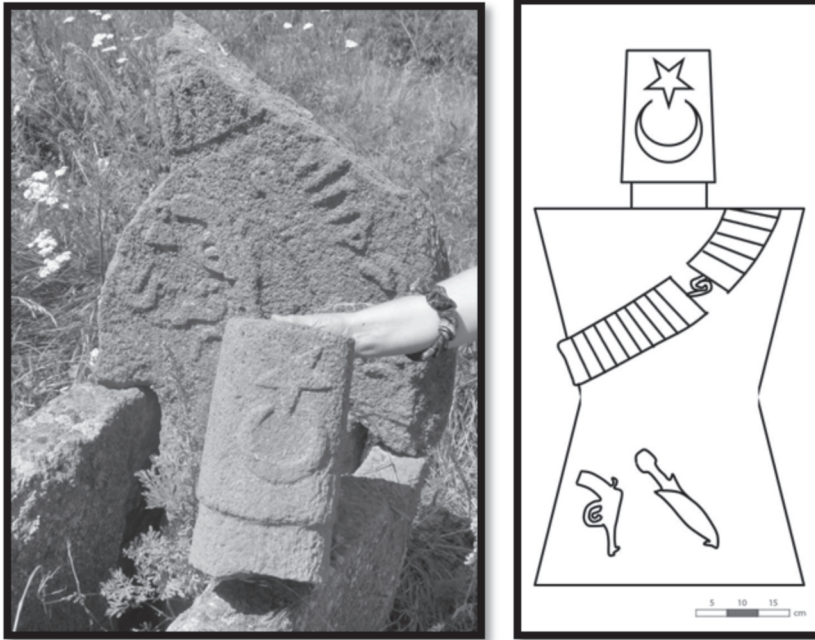

Foto. 8, Çiz. 3: Gülyüzü (Pekreşen) Köyünde soyut insan heykeli formlu mezar taşının kırılmış parçaları ve bütünleştirilmiş hali. .

Hem Gölbelen (Urta) Köyü mezarlığının hem yöredeki soyut insan heykeli formlu mezar taşlarının en dikkat çekici örneklerinden biri, kitabesi taş kınası nedeni ile tam okunamayan, ancak zar-zor, “ oğlu Ağa sene 1232 H. (1817 M.)” ibarelerinin okunabildiği mezardır. Urta taşından, çatma-lahit türünde yapılmış mezarın başucu şahide taşı, insan heykelinin soyutlanmış formunu yansıtmaktadır. Bu mezar taşı, başında fesi (papak-kalpak), sol kolunun altından geçip sağ omuzdan dolanıp göğüs kısmında birleşen fişekliği, omuza asılı ve özenle işlenmiş tüfeği, beline asılı hançer ve tabancası, ince bir profille üçgen biçiminde birleştirilmiş yakasıyla, rütbeli bir askere ait heykelsi-anıt

görünümü sunmaktadır. Motifler kabartma tekniğinde ve ayrıntılı bir biçimde işlenmiş, kol-bacak gibi uzuvlar işlenmeyerek, İslam'ın tasvir yasağına(surat ve diğer beden uzuvlarını işleme yasağı) uyulmaya çalışılmıştır. Ancak yine de genel olarak bakılınca, soyut heykel formu korunmuş ve eski Türk mezar taşı geleneğine uyulmuştur(Foto.:9,10,11, Çiz.:4, 5).

Foto. 9: Gölbelen (Urta) Köyünden soyut insan heykeli formlu taşlara sahip mezar.

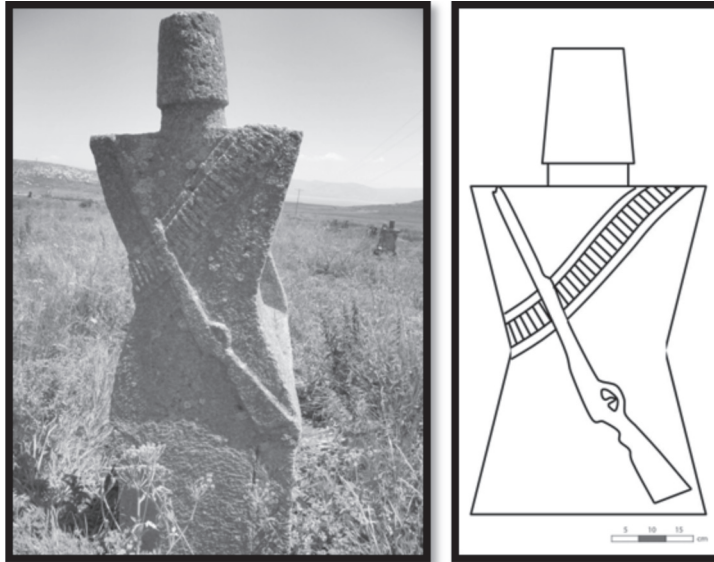

Foto. 10, Çiz. 4: Gölbelen (Urta) Köyünde soyut insan heykeli formlu mezar taşının dış yüzünde fişeklik ve tüfek motifi.

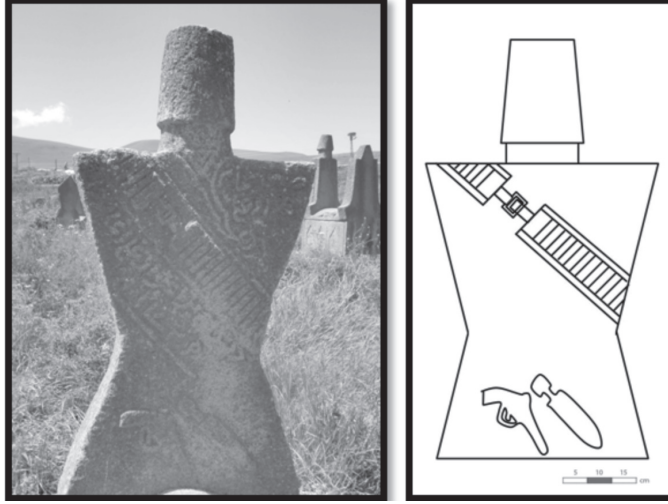

Foto. 11, Çiz. 5: Gölbelen (Urta) Köyünde soyut insan heykeli formlu mezar taşının iç yüzünde fişeklik tabanca ve hançer motifi.

Yıldırımtepe (Rabat) Köyü mezarlığının insan heykeli formunda işlenmiş örneklerinden en dikkat çekeni, 1330 H. (1912 M.) tarihli olanıdır. Kitabesi yosun ve doğal kınayla kaplı olduğu için okunamayan söz konusu mezar taşı da, yöreye özgü Urta taşından, baş ve ayak şahideli çatma-lahit mezar türünde yapılmıştır. Mezarın baş şahidesi, başında papağı, omzuna atılmış fişekliği ve tüfeğiyle bir asker heykeli izlenimi vermektedir (Foto:12, Çiz.:6).

Foto.: 12, Çiz.:6- Yıldırımtepe (Rabat) Köyünde soyut insan heykeli formlu mezar taşında fişeklik ve tüfek motifi.

Burada kabartma tekniğiyle işlenmiş fişeklik ve tüfek motifleri, Çıldır, Arpaçay, Kars ve çevrelerindeki mezarlıklarda yaygın biçimde karşılaşılan mezar taşı bezemelerindedir. Ayrıca Kayseri, Sivas, Bitlis ve Erzincan çevrelerinde de karşılaşılabilen bu motif, mezarda yatan kişilerin yiğitlik ve kahramanlıklarını, muharip sınıftan insanlar olduklarını simgeler.

Aynı şahidenin doğu yüzüne bugün doğal taş kınasıyla aşırı derecede kaplandığı için okuma gücünü yitirdiğimiz, “*Fatiha el- merhum el- mağfur Emir bin Şenlik fi sene 1330 H. (1912 M)*” ibarelerinin okunabildiği kitabe ve kitabenin altına da bir kemere asılı olarak tabanca ve kama motifi işlenmiştir. Bu durum, doğudan bakınca da heykel biçimi algılanmasını sağlamaktadır (Foto.:13).

Foto. 13: Yıldırımtepe (Rabat) Köyünde soyut insan heykeli formu mezar taşının iç yüzünde tabanca ve hançer motifi.

Kayabeyi (Yerli Çayıs) Köyü’ndeki, sembolik motifler bakımından en zengin mezar, kitabesi aşındığı ve taş kınası kapladığı için okunamayan, ancak fişekliği ve sırtındaki tüfeği ile muharip sınıftan bir askerin soyut heykelini anımsatan baş şahide taşına sahip mezardır (Foto.:14, 15, Çiz.:7,8). Söz konusu mezar da, diğer örneklerde olduğu gibi, Urta taşından yekpare iri blok taşlarla, çatma-lahit türünde yapılmıştır. Başucu şahidesi, yöredeki yaygın form olan, dik şekilde işlenmiş fese (papak-kalpak) sahiptir. Fesin altı silindirik şekilde işlenerek boyun formu verilmeye çalışılmıştır. Boynun alt kısmı yanlara doğru genişleyerek omuzlar oluşturulmuş, omuzlardan aşağı içerlek şekilde kavis verilerek gövde bele doğru inceltilmiştir. Sağ omuzdan aşağı çapraz atılıp, sol omuzun altından geçirilen fişekliğe arka (sırt) dan kabartma tekniğiyle işlenmiş tüfek asılmıştır. Tüfek ve

fişekliğin ayrıntılı ve özenle işlendiği dikkati çekmektedir. Tüfek motifi, mezarda yatan kişinin yiğitliğini sembolize etmenin yanında, hayattaki mesleğinin askerlik olduğunu da ifade eder. Ayrıca, askerken şehit olduğunu belirtmek için de mezar taşlarına işlenir. Fişeklik ise, tüfek mermilerinin konduğu ve tüfeği tamamlayan bir araç olarak, mezar taşlarına işlenmiş ve tüfeğin aksettirdiği sembolik anlamı iyice kuvvetlendirmiştir.

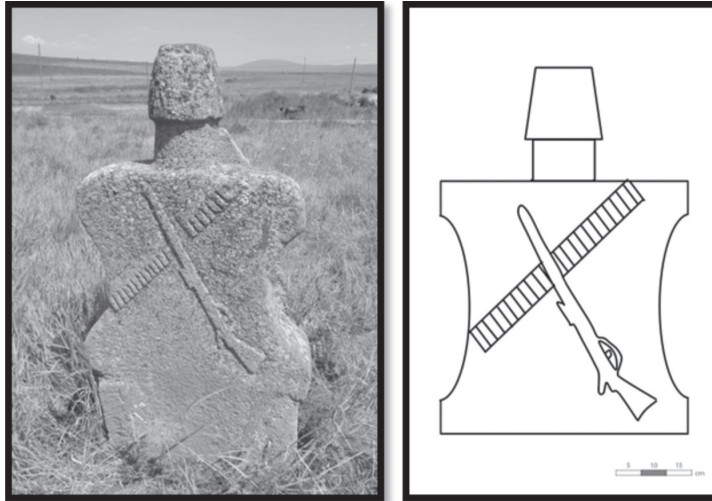

Foto. 14, Çiz. 7: Kayabeyi(Yerli Çayıs) Köyü'nde soyut insan heykeli formulu mezar taşında fişeklik ve tüfek motifi.

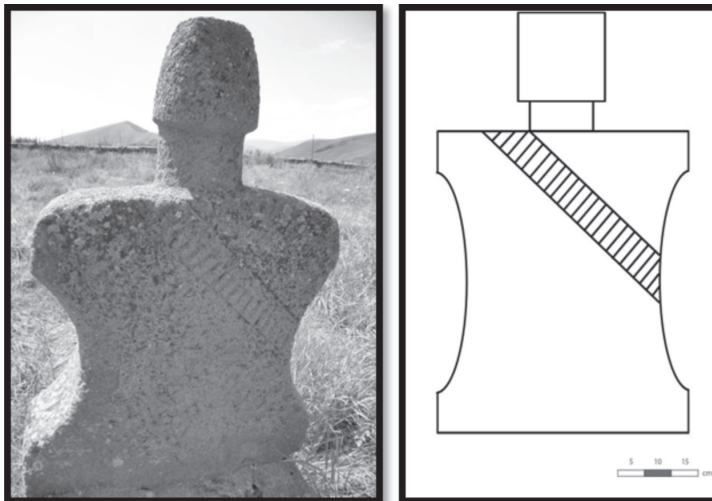
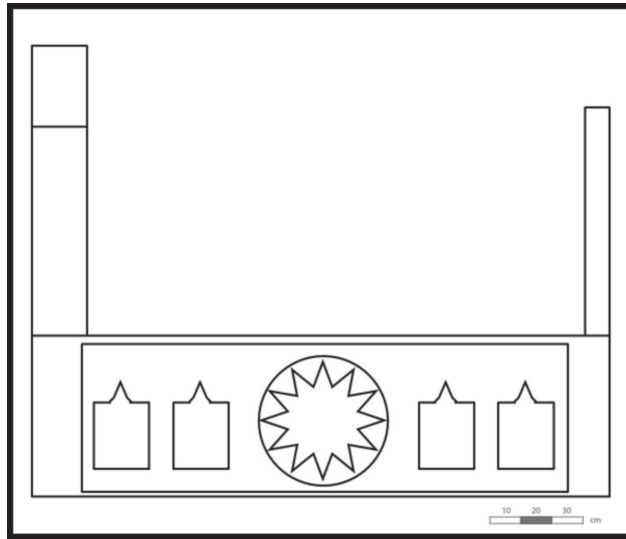

Foto. 15, Çiz. 8: Kayabeyi(Yerli Çayıs) Köyü'nde soyut insan heykeli formulu mezar taşında fişeklik motifi.

Aynı mezarın yan taşında yer alan, oyma tekniğinde işlenmiş seccade motifleri, burada yatan kişinin Müslümanlığını sembolize ederken, ortada yer alan çok kollu ve kabartma tekniğiyle işlenmiş daire içinde *çark-ı felek* motifi, dünyanın geçiciliğini ve yalan olduğunu, ayrıca devamlı bir hareket ve değişim özelliği içerdiğini ifade etmektedir (Esin, 2003:157) (Foto.: 16, Çiz.: 9).

Foto. 16: Kayabeyi(Yerli Çayıs) Köyü'nde soyut insan heykeli formlu taşlara sahip mezarın yan taşı süslemesi.

Çiz. 9: Kayabeyi(Yerli Çayıs) Köyü'nde soyut insan heykeli formlu taşlara sahip mezarın yan taşı süslemesi.

Çıldır'a bağlı Akçil (Colit) Köyü'ndeki bir mezar, tam soyutlanmamış heykel form-
lu baş şahide taşıyla (Foto.:17), adeta eski Türk heykel formlu mezar taşı geleneğinin
Anadoluya ilk gelişindeki uygulanış biçimini yansıtırçasına, fesi (papak-kalpak), boyun
k kısmı, olabildiğince anatomik şekilde işlenmiş omuzları ve kolları, üzerindeki Kafkas
kıyafeti, belden kemerle bağlanmış kaftanı ile heykel görünümü sunmaktadır. Buradaki
plastik bir şekilde ve rölyef karakterinde işlenen insan heykeli, Türklerdeki insan heykeli
formlu mezar taşı geleneğinin Anadolu'da da devam ettirilişini gösteren önemli örnek-
lerden biridir.

Foto. 17: Akçil (Colit) Köyü'nde insan heykeli formlu mezar taşı.

Sonuç

Tarihi-kültürel geçmişimizle kurduğumuz bağların önemli bir halkası durumundaki
mezar taşları, gerek form bakımından gerek üzerlerinde taşıdıkları motifler ve işaretler
bakımından değerlendirildiğinde her biri sanat ve tarih mirası niteliği taşımaktadır.

Kaynağı Orta ve İç Asya'daki İslamiyet öncesi inançlara göre yapılmış sını taşları (ge-
yik taşı) ve balballara kadar uzanan, İslam inancıyla birlikte Anadolulu kimlik kazanan,
başta çehre olmak üzere vücudun suret veren uzuvlarının soyutlanmasıyla eski Türk me-
zar taşı geleneğinin soyut insan heykeli formunda devam ettirildiği, Çıldır yöresi mezar
taşları Türk-İslam inanç, kültür ve sanatının önemli örnekleridir.

Yöredeki sözünü ettiğimiz soyut insan heykeli formlu mezar taşlarının kitabeleri okunup, motifleri dikkatlice analiz edildiğinde, bunların çoğunun asker, şehid ve din görevlisi mezarları olduğu, bazen de soylu ve lider kişilik vasfına sahip insanların mezarları olduğu anlaşılmaktadır.

Ardahan çevresindeki soyut heykel formlu kabir taşlarının özellikle Hanefi/Sünni mezhebinden Müslüman Karapapak nüfusa sahip Çıldır ve köylerinde daha yaygın olarak kullanılmış olması dikkat çekicidir. Aynı gelenek Kars'ın Arpaçay İlçesi'ne bağlı Karapapak köylerinde de, eski Türk mezar taşı geleneğinin İslami kimliğe büründürülerek verilisinin bir ifadesi şeklinde devam ettirilmiştir.

93 Harbi diye bilinen (1877-1878) Osmanlı-Rus Harbinden sonra, Ağrı-Tutak, Muş-Bulanık, Sivas ve Tokat çevrelerine muhacir olarak yerleşen Karapapaklar, bu geleneği söz konusu yerlere de taşımışlardır (Kırzioğlu,1995:231-232).

Motifleriyle mezarda yatanın mesleğini, karakterini ve inancını yansıtan yöre mezar taşları, genellikle Urta taşı diye bilinen, kolay işlenebilen, zamanla sertleşen açık renkli bir taşla yapılmışlardır.

Üzerlerindeki tarihi kayıtlar, soyut heykel formlu kabir taşı geleneğinin yörede Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar yoğun bir şekilde devam ettirildiği, ancak Cumhuriyet'in ilanından itibaren yöreye gelen din adamlarının baskısıyla, bu eski milli geleneğin devamında azalma yaşandığı ve zamanla tamamen terk edildiği, hatta XVIII. yüzyıl sonları – XIX. yüzyıl başlarına ait bazı örneklerin kırılıp parçalandığı gözlenmektedir.

Sonuçta, eski Türk mezar taşı geleneğinin İslami kimliğe büründürülerek devam ettirildiği Çıldır ve çevresindeki mezarlıklar, tarihimizin sergilendiği açık-hava müzesi niteliğinde kültür miraslarıdır. Dolayısıyla bunların korunarak, geçmişleriyle ve kültürel kimlikleriyle bağ kurabilmeleri için, gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Aktemur, A.M. (1999). Anadolu Selçuklu Devri Kayseri Yapılarında Taş Süslemeciliği. (Y. Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktemur, A.M. (2006). "Anadolu Selçuklu Devri Sivas Yapılarında Taş Süslemeciliği". Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu, (29 Eylül-1 Ekim 2005), Sivas, s.464-489.
- Aktemur, A.M. (2007a). "Çıldır-Yıldırımtepe(Rabat) Köyündeki Mezar Taşları". I. Uluslar arası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu (I. International Symposium of Mount Ararat and Noah's Ark). (7-11 Eylül 2005 Ağrı/Doğubazıt). İstanbul, ss. 568-577.
- Aktemur, A.M. (2007b). "Tiflis'te ve Nahcivan'da Yer Alan Koç Heykeli Formlu İki Mezar Taşı Hakkında". Serhat Kültür, Yıl:5 (Mart-Nisan 2007), İstanbul, s. 24-30.

- Aktemur, A.M. (2008).“Nahcivan Mümine Hatun Kümbeti Bahçesindeki Koç-Koyun Heykeli Formlu Mezar Taşları”. III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu (III. International Symposium of Van Lake Region), (06-08 Haziran 2007 Hakkari), Ankara, s. 400-408.
- Aktemur, A.M. (2009). “Ağrı ve Iğdır Çevrelerindeki Koç-Koyun Heykeli Formlu Mezar Taşları”. II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu(II. International Symposium of Mount Ararat and Noah’s Ark) (8-10 Ekim 2008 Ağrı/Doğubayazıt). İstanbul. s. 286-296.
- Aktemur, A.M. (2012). Ardahan Çevresindeki Soyut İnsan Heykeli Formlu Mezar Taşları. Erzurum.
- Arslan, A.S, (2005). Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları. Kayseri.
- Barthold,W. (1968). Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair (A.İnan çevirisi). Ankara.
- Baykara, T. (1993). “Asya Türk Kültürünün Bir Unsuru Olarak Mezar Taşları”. Vakıf Haftası, S. X, Ankara, ss. 118-132.
- Belli, O. (2003). Kırgızistan’da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller. İstanbul.
- Berkli, Y. (2011).Türk Sanatında Avrasya Üslubunun Evreleri (Avrupa ve İslam Sanatına Etkileri). Erzurum.
- Çoruhlu,Y. (1995). “Türk Sanatında Koyun, Koç, Keçi Figürlerinin Sembolizmi”. Türk Dünyası Tarih Dergisi, No:100, ss. 52-60.
- Çoruhlu,Y. (1997). “Orta Asya’dan Anadolu’ya Çatma-Lahit ve ya Taş Sandukalarda Görülen Hançer-Bıçak Tasvirlerinin Sembolizmi”. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler I, İstanbul, ss. 48-65.
- Çoruhlu,Y. (1998). Erken Devir Türk Sanatının ABC’si. İstanbul.
- Çoruhlu,Y. (2007). Erken Devir Türk Sanatı. İstanbul.
- Çulpan, C. (1961). Serviler. İstanbul.
- Diyarbakirli, N. (1972). Hun Sanatı. İstanbul.
- Esin, E.(2003). Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler. İstanbul.
- Güngör, H. (1996). “Kayseri ve Çevresinde Bazı Mezar Taşları”. Türk Dünyası Tarih Dergisi, Ankara, ss.27-38.
- Jısl, L. (1963). “Kül Tigin Anıtında 1958 ‘de Yapılan Arkeoloji Araştırmalarının Sonuçları”. Belleten, C. XXXII, S. 107, Ankara, ss. 387-394.
- Kırzioğlu, M.F. (1993). “Azerbaycan ve Anadolu’da Türkistan’dan Gelen Eski Milli Gelenek: Kabir Taşı Olarak Kullanılan Koyun ve At Heykelleri”. X. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara, ss. 133-160.

- Kırzioğlu, M.F. (1995). “Khazarlar’ın Borçalı ve Kazak Boylarından Oluşan Karapapaklarda Çağımızda İnsan Heykelli Kabir Taşı Yapma Geleneği”. Türk Kültürü Araştırmaları, S. XXXI/1-2, Ankara, ss. 229-254.
- Ögel, B. (1988). İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi (Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre) II. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Örnek, S.V. (1979). Anadolu Folklorunda Ölüm. Ankara.
- Özkan, H. (2000). “Erzincan ve Çevresinde Orta Asya Türk Geleneğini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları”. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.XV., Erzurum, ss.37-47.
- Roux, J.P. (1999). Eski Çağ ve Orta Çağda Altay Türkleri’nde Ölüm. İstanbul.
- Rudenko, S.I. (1971). Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Burials of Iron Age Horseman. Londra.